

AKADÉMIAI KIADÓ

Patay Pál (1914–2020)

Archaeologiai Értesítő

146 (2021) 259–261

DOI:

[10.1556/0208.2021.00018](https://doi.org/10.1556/0208.2021.00018)

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

NEKROLÓG

Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam: végezetre eltételezt nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró ama napon; de nemcsak énnekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését.

(Pál apostol második levele Timóteushoz, 4.7–8)

Úgy hiszem, sokak nevében jelenthetem ki, hogy Patay Pál halálával a magyar régészet egyik legikonikusabb személyiségével lettünk szegényebbek 2020. október 4-én. Egyéni életpályája olyan ívet írt le, amely az élet sok-sok dimenziójában teremtett csodálatra méltó példát. Az általa megélt 106 év a magyarországi régészet XX. századi eszmélésének és érett tudománnyá válásának időszakát fedte le, és ő nem egyszerűen megelője, de kiemelkedő harcosa volt ennek a történelmi konfliktusokkal is erősen megterhelt időszaknak.

Patay Pált korai fiatalságától sokszínű érdeklődés jellemezte, az 1932-es budapesti Református Gimnáziumban tett érettségije után Debrecenbe, a Gazdasági Akadémiára jelentkezett a mezőgazdasági ismeretek magas szintű elsajátítására, hogy így felkészüljön az atyai nagybirtok jövőbeni igazgatására Acsán, Csöváron. Ugyanakkor, ezzel részben párhuzamosan, 1933-ban elkezdte Pesten, a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen a régészettel összefüggő stúdiumokat is. Mindezekon túlmenően 1935–1936-ban még egyéves önkéntes katonai szolgálatra is bevonult Budapesten, a Magyar Királyi Bem József 1. Honvéd Lovas Tüzérszázalathoz. Kibontakozó tudományos irányultságát mélyen meghatározta egy igen nagy formátumú ősrégész professzor inspiráló gondoskodása és szakmai felügyelete. Patay Pál 1993-as visszaemlékezéséből világosan kiolvasható az elkötelezett tisztelet, ami Tompa Ferenc professzorhoz fűződő kapcsolatát ismeretségük kezdetétől jellemezte. Egykori „atyamesterének” századik születésnapja alkalmából olyan módszerességgel tekintette át a nagy előd életművét, hogy annak vezérfonala ma is aktuális példát szolgáltat egy ilyen szakmai-emberi összegzéshez.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachjában Patay Pál közvetlenül régész diplomájának megszerzését követően, már az 1939/1940-es tanévben mint prosezemináriumi előadó szerepelt, s a következő évtől pedig díjtalan tanársegédként vett részt a Tompa Ferenc által vezetett Ősrégészeti Intézet mindennapi életében. A „sub auspiciis gubernatoris” doktorrá avatása 1940-ben történt, s ezzel egy ígéretes oktatói pálya is elindult az egyetemen. Az külön szakmai rangot jelentett számára, hogy az Alföldi András által alapított *Dissertationes Pannonicae* sorozat egyik első ősrégészeti tematikájú köteteként jelenhetett meg disszertációja 1938-ban *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon – Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn* címmel.

E-mail: raczky.pal@gmail.com

Édesapjának 1941-ben bekövetkezett halálát követően Patay Pálnak az acsai családi gazdálkodás és a budapesti régészeti szemináriumok között kellett megosztania magát, mégis eközben maradt ideje a szakpublikációkra is. Az Archaeologiai Értesítő rendszeres szerzője lett és már első tanulmányai is két érdeklődési súlypont köré csoportosultak, kiemelten foglalkoztak a rézkor és bronzkor problémakörével. Ennek az időszaknak az egyik legnagyobb jelentőségű munkája a Jászládányban feltárt rézkori temető közlése volt 1945-ben *Rézkori temető leletei Jászládányból* címmel. Ebben sikerült először egyértelműen bizonyítani, hogy a korábban csak szórványként ismert és önálló időrendi horizontként kezelt, ellentett élű rézcsákányok határozottan a bodrogkeresztúri kultúrához köthetők a Kárpát-medencében. Ez akkor nagy horderejű, európai léptékű és hatású felismerés volt.

A II. világháború és az azt követő időszak drámaian fordította fel a budapesti egyetem régészképzését, 1945-ben tragikus körülmények között meghalt Tompa Ferenc professzor, Patay Pálra két éves hadifogság várt. Amikor e szovjet „*tapasztalatszerzés*”-ből 1947-ben hazatért, egy új világ körülményei között kényszerült újrafogalmazni egész jövőjét. A történelmi fordulat nyomán ugyanis az „osztályidegen”, „reakciós”, „kizsákmányoló” társadalmi pozíciójában találta magát. 1949-től egyetemi munkaszerződését nem hosszabbították meg, ráadásul a gazdálkodás korábbi módja Acsán ellehetetlenült. Előző életvitelével teljesen szakítva, kenyérkereső munkáját 1950-től véglegesen a régészetben és a muzeológiában találta meg Balassagyarmaton a Palóc Múzeumban, miközben családja Budapesten élt. Nógrád megyében, némiképp az ellenségkereső centrális figyelem perifériáján, mégis a fiatalkori élet környezetében kerülhette el a komolyabb politikai indíttatású konfliktusokat. Ugyanakkor határozottan felvállalta annak a befejezetlen életműnek a tudományos folytatását, amelyet Tompa Ferenc professzor munkássága jelentett a magyar ősrégészetben. A Tompa-féle *Bandkeramik in Ungarn* (1929) és a *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn* (1937) nagy léptékű összegzései Patay Pálnak több évtizedes munkát nyújtottak a rendszeres és pontos régészeti háttér adatok összegyűjtésére, a felvetett történelmi elképzelések újraértékelésére. Ilyennek ítélnéljük a bükkü kultúra lelőhelykataszterének összeállítását Korek Józseffel *A bükkü kultúra elterjedése Magyarországon* (1958) kötetben, vagy a bodrogkeresztúri kultúra temetőinek nagy szintézisét *A bodrogkeresztúri kultúra temetői* (1961) című monográfiájában. Ehhez hasonlóan nyughatatlanul igyekezett megtalálni a késő neolitikus teltek és rézkori kultúrák települései között korábban vélelmezett kapcsolatokat. Ilyen okból kezdeményezett többek között ellenőrző feltárásokat Korek Józseffel a Tompa által már korábban kutatott Bodrogkeresztúr-Kutyasoron: *A neolithikum a bodrogkeresztúri Kutyasoron* (1957), vagy Berettyóújfalun-Herpályon: *A Herpályi-halom kőkori és rézkori települése* (1956). Fontosnak ítélnéljük Tószeg (1948), Alpár (1949), Zengővárkony (1949), Dunapentele (1951) és Tiszapolgár-Basatanya (1950–1954) feltárásaiban való közreműködését. Elkötelezett terepi tevékenységét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy éppen Alpáron 1949. december 27. és 30. között folytatott ellenőrző ásatást, ami nem a legkellemebb időszak lehetett egy romantikusnak gondolt régészeti

kalandhoz. Ezeket a szerteágazó terepmunkákat ugyanakkor úgy végezte, hogy közben továbbra is Balassagyarmaton, a Palóc Múzeumban volt a fő munkahelye egészen 1957-ig, amikor is végleges „otthonra” és hosszú távú tudományos háttérre talált a Magyar Nemzeti Múzeum falai között. Ugyanitt kitartó szakmai támogatóra és megértő munkatársra is lelt Korek József személyében, akivel több közös tudományos programot valósított meg.

A Magyar Nemzeti Múzeum tudományos műhelyében Patay Pál széles érdeklődési köre kiteljesedhetett, mindezt rengeteg ásatás, szakpublikáció bizonyítja, amelyek az őskor időszakán messze túllépve a legváltozatosabb korok régészeti kérdéseit érintették. Az idő múlásával a Patay Pál által szisztematikusan napvilágra hozott rézkori temetők és azok nemzetközi publikációi különösen hangsúlyos léptéket értek el: *Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld* (1978), *Die Bodrogkeresztúr-Kultur* (1975), s mára ezeket ítélnéljük életműve súlyponti részének.

Némiképp a rézkorhoz kapcsolódóan és a bronzkorra is kiterjesztve, Patay Pál a korai fémművesség emlékeinek vizsgálatát is kiemelten fontos kutatási célnak tekintette, ennek a Kárpát-medencét átfogó gyűjtőmunkának és rendszerezésnek az eredménye két, Münchenben megjelent *Prähistorische Bronzefunde* kötet volt 1984-ben a *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn* című és 1990-ben a *Die Bronzegefäße in Ungarn* kötete. Utóbbi munkája a bronzedények kiváló forrásmunkája ma is, s egyben ez jelzi munkásságának másikat, a bronzkort illető, jelentős vonulatát.

Vállaltan szubjektív megítélesem szerint a Patay-életmű legnagyobb szakmai teljesítménye mégis Tiszalúc-Sarkad erődített rézkori településének teljes feltárása volt. Ez az ásatási program 1974-től 17 év munkájával, nagyon szerény anyagi ráfordítás mellett, 10 790 m² összefüggő felületen hozta napvilágra az egykor közelítőleg 45 ház maradványai-ból álló, erődítéssel védett, faluszerű települést a Kr. e. V–IV. évezred váltásának időszakából. A teljes emlékmű feldolgozását követően a monográfia 2005-ben jelent meg a Magyar Nemzeti Múzeum *Inventaria Praehistorica Hungariae* sorozatában *Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc* címmel, mindezzel országos mintát nyújtva a nagy felületű régészeti feltárások gyors és magas színvonalú közzétételéhez. Egyébként Tiszalúcon a rézkori feltárás „melléktermékeként” Oravecz Hargita és Kovács László közreműködésével egy középső neolitikus település részletét és egy XI. századi temető 252 sírját is sikerült napvilágra hozni.

A több évtizeden át folytatott ásatások során szerzett szervezői tapasztalatokat Patay Pál a Magyar Nemzeti Múzeum nagy léptékű leletmentő vállalkozásánál, a bős–nagygyarosi vízlépcső régészeti megelőző feltárásainak irányításában hasznosította 1978 és 1982 között. E munka eredményeként számos fontos lelőhely menekült meg a földmunkálatok pusztítósaítól.

Patay Pál figyelme az 1960-as évek során fordult intenzívebben az alföldi Csörsz-ároknak vagy Ördög-ároknak nevezett erődítési rendszer régészeti-történelmi problémája felé. A kezdeményezett hivatalos régészeti programhoz lelkes együttműködőkre talált a Magyar Nemzeti Múzeumban Garam Éva és Soproni Sándor személyében. Közös munká-

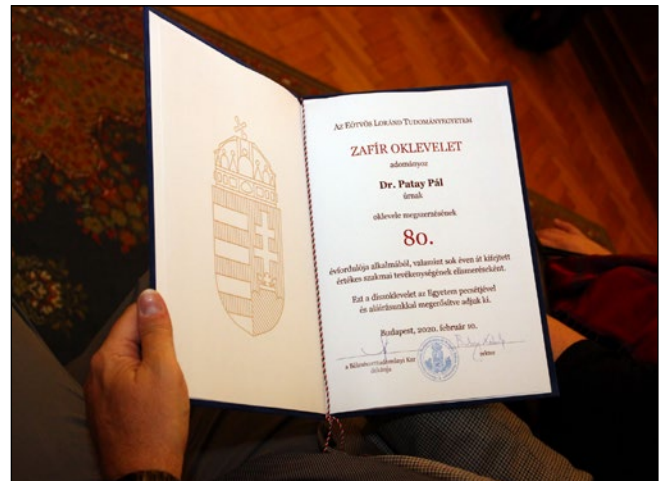

juk eredményeként olyan komplex sáncrendszer magyarországi részét sikerült bejárni és feltérképezni, ami egykor a Dunai Limes vonalával közel párhuzamosan futott a Duna-kanyartól az Al-Dunáig, a korabeli szarmata szállásterületek peremén. A hosszú évekig tartó terepmunka nyomán két kiadást is megérő nagy szintézis jelenhetett meg gondozásukban: *Sarmathisches Wallsystem im Karpatenbecken* (1983; 2003).

Patay Pál középkori harangok iránt érzett vonzalma, saját bevallása szerint, az 1951-es évre vezethető vissza, amikor egy leletbejelentés ellenőrzése okán eljutott Nógrádszakálra, s ott a falu templomának tornyába feljutva, meglátott egy harangot, s rajta kiöntve az 1523-as évszámot. Ez a több száz évet átélő műtárgy Patay számára akkor szinte személyes üzenetet közvetíthetett, mert ettől kezdve megszállottan eredt a harangok nyomába. Először csak a Nógrád megyei tornyokat mászta szorgalmasan, de miután a Nemzeti Múzeumba került, ilyen irányú figyelmét kiterjesztette az egész országra. Az is kiderült, hogy korábban nem volt rendszeres kutatás a magyarországi harangokat illetően. Ezek után autodidakta módon tanult bele a harangok tudományos vizsgálatának módszertanába, s ennek a több évtizeden át folytatott gyűjtő-elemző munkának az eredményét több kötetben és kisebb tanulmányban tette közzé. Többek között: *Régi harangok* (1977); *Corpus campanarum antiquarum Hungariae – Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt* (1989); Kormos Gyulával és Poór Péterrel közösen: *Komárom–Esztergom megye harangjai* (2018).

Nem lenne teljes a visszaemlékezésünk Patay Pálról, ha nem szólnánk nagy vállalkozásáról, életének érdekesebb eseményeit, megélt történeteit, embereket bemutató önéletrírásáról, amit 75 éves korában kezdett el, s amit 8 év kitartó munkájával fejezett be: *Az életet már megjártam. Emlékezem Magyarországra és a XX. századra* (2014/2018). A végeredmény egy igazán személyes kortörténeti áttekintés, izgalmas olvasmány, amiből világosan kiderül írójának mély hite a hétköznapi valóságán túlmutató lét magasabb igazságában. Mindez nyilvánvalóvá tette azt is, hogy milyen forrásból merítette az élet nehézségein átsegítő rendkívüli erejét.

Az előzőekben, a teljesség igénye nélkül áttekintett tudományos eredmények, továbbá a megszámlálhatatlan külföldi konferencián tartott előadás, valamint a sok-sok publikáció összességében Patay Pál nemzetközi ismertségét az egykori nagy elődök, Römer Flóris, vagy Tompa Ferenc magasságába emelték. A hazai és az európai régészet számára Patay Pál élete azzal a példával szolgál, hogy a hosszú távú szakmai elkötelezettség mindenféle divatáramlatokon, politikai kurzusokon túlmutatva, kiemelkedő tudományos teljesítményt és morális értelemben is hiteles életművet tudott megvalósítani Magyarországon.

A Kubinyi Ferenc Múzeum szervezésében fiatal régészek – leveve a Magyar Nemzeti Múzeum válláról a hivatalos megbecsülés emlékkötettel történő kifejezésének terhére – 2010-ben látványos kiadvánnyal tisztelegtek Patay Pál életműve és szellemisége előtt: (*Guba Szilvia – Tankó Károly – Gaál István [szerk.]: Régről kell kezdenünk... Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére*). Különleges örömet jelentett számára az is, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusa 2020. március 4-én diplomaszerezésének 80. évfordulóján Zafir Díszoklevél átadásával ünnepelte meg őt. A hivatalos megbecsülések közül külön is kiemelni a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével való 2014-es kitüntetését. Úgy gondoljuk, hogy a díjak és az elismerések sorából az előzőekben kiemelt példák szimbolikus jelentőségűek, ugyanis a mindennapi régészet-muzeológia, az egyetemi világ, valamint az állam hivatalos értékítéletét jeleníthették meg akkor és ott Patay Pál számára.

Különös kegye volt a sorsnak, hogy az olaszországi Garda-tó egyik szállodájában egy nemzetközi régész-konferencián egy héttig Patay Pál velem osztotta meg szobáját 1994-ben. Bár korábban sokszor találkoztunk különböző hivatalos eseményeken, mégis ez volt az első és persze tartósabb alkalom a bensőségebb beszélgetésre. Esténként sok-sok, soha nem hallott történetet mesélt a magyar régészetről, régészekről, s ez a személyes kapcsolatunk később is megmaradt. Amikor ezt követően a Rákóczi úti lakásában, majd a Katolikus Szeretetszolgálat Okos Gizella Házában látogattam, mindig meg tudott lepni valami újabb történettel a múltból. Sajnálom, hogy mindennek vége! Nyugodjon hát békében! Mégis hiszem és remélem, hogy átlényegült személye onnan felülről is figyel bennünket, s talán kicsit abba a dimenzióba is igyekszik irányítani figyelmünket a földi világ mindennapi küzdelmeiből.

Raczky Pál